

מפגש

לעבודה חינוכית-סוציאלית

גיליון מיוחד בנושא

**התנהגויות סיכון ממכרות: סמים, אלכוהול, הימורים
וגלישה באינטרנט בקרב ילדים ובני נוער**

עורך-אורח
פרופ' מאיר טייכמן

כתב עת ♦ גיליון 26

טבת תשס"ח – דצמבר 2007

יוצא לאור על ידי



מכללת בית ברל
ילדים ונוער בסיכון
המסלול לקידום נוער



המינהל לחינוך התיישבותי
ועליית הנוער
משרד החינוך



"אפשר"
עמותה לפיתוח שירותי
רווחה וחינוך



השירות לנוער
צעירים וחברות רחוב
משרד הרווחה

גיליון זה יצא לאור בסיועה של



הרצל
חברה לביטוח

חברה לביטוח הרצל – כחלק מתרומתה לקהילה
לשירותכם: 03-7547777 www.harel-ins.co.il

הרצל - בשביל השקט הנפשי שלך

כתובת המערכת

מרים גילת, עמותת "אפשר"
ת"ד 53296, ירושלים 91531
טלפון 02-6728905, פקס 02-6728904
דואר אלקטרוני mgilat@efshar.org.il

המערכת אינה אחראית לדעות המובאות במאמרים
ובסקירות המתפרסמות בכתב העת, שהינן על דעת המחברים בלבד.

דמי מנוי לשנה (2 גליונות) 80 ש"ח
מחיר לגיליון אחד 40 ש"ח

עמותת "אפשר"

הסניף הישראלי של האגודה הבין-לאומית לעובדים חינוכיים-סוציאליים
AIEJI – International Association of Social Educators
אתר האינטרנט <http://www.efshar.org.il>

כל הזכויות שמורות © לעמותת "אפשר"

אין להעתיק ולהפיץ בדפוס, בדואר אלקטרוני, באינטרנט או בצילום
את המאמרים שבכתב העת (כולם או חלקם)
ללא אישור מפורש מהמערכת

עריכת לשון: אורלי צור
עיצוב: סטודיו אמיתי

ISSN 0792-6820
ירושלים 2007

תוכן העניינים

4	רשימת משתתפים
6	דבר יושב ראש המערכת – יעקב רנד
8	דבר העורך – אמיתי המנחם
11	מבוא – מאיר טייכמן
	סקירות ומחקר
13	שימוש בסמים בישראל – מסקנות נוספות מהסקרים – גיורא רהב
	השימוש בחומרים פסיכו-אקטיביים בקרב מתבגרים מהאוכלוסייה הערבית
	בישראל אשר נשרו מלימודים – פייסל עזאיזה, מירב שהם, רחל בר המבורגר
25	וח'אלד אבו-עסבה
	תרומתם של גורמים אישיים ומשפחתיים להבנת עמדות מתבגרים כלפי
	שימוש לרעה בסמים ובאלכוהול: השוואה בין מהגרים מחבר העמים
47	לבין ילידי הארץ – שפרה שגיא, אסתר שני ואלה ליבוביץ
	תרומת המשפחה להתנסות ילדיה בחומרים פסיכו-אקטיביים, בהימורים
59	ובהתנהגויות סיכון אחרות – מאיר טייכמן
	השפעת ההתמכרות לחומרים פסיכו-אקטיביים של הורים על ילדיהם שבגיל
77	בית הספר היסודי – נטע פלג-אורן
95	התנהגות הימורים בקרב בני נוער: תאוריה ומחקר – בל גבריאלי-פריד
113	”התמכרות לאינטרנט”: פתולוגיה, מיתוס ופניקה מוסרית – יעקב הכט
	סן השדה
	הטיפול ברכיבה בנוער בסיכון החי בפנימייה והשפעתו על דימוי עצמי,
137	שליטה עצמית ואמון – קרן בקי, יוסי טרקל ומאיר טייכמן
155	טיפול יצירתי בנוער מתבגר נפגע סמים – תמי קידר, שלי גפן וחווה אלפרן
	עמדה ומדיניות
	הרשות הלאומית למלחמה בסמים ובאלכוהול, פעילותה והאסטרטגיה
167	שלה בתחומי ההתמכרויות, המניעה והטיפול – חיים מסינג
	מדיניות השירות בנושא הטיפול בהתמכרויות לאלכוהול, לסמים ולהימורים
171	בקרב ילדים ובני נוער – איריס מורדקוביץ
	סקירת ספרים
	זרכים בכתיבת מחקר איכותני – מפירוק המציאות להבנייתה כטקסט
175	מאת שמחה שלסקי וברכה אלפרט – עמיה ליבליך
	מחוויות מפתח לנקודות מפנה: על עצמת ההשפעה החינוכית
177	מאת גד יאיר – אמיתי המנחם
I-VI	Abstracts of the articles

רשימת החשתתכים

עורך-אורח – פרופ' מאיר טייכמן, פרופסור מן המניין, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל והפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל-אביב

חאחרים

ד"ר ח'אלד אבו-עסבה, ראש מכון מסאר למחקר חברתי, תכנון אסטרטגי וייעוץ, מרצה בכיר במכללת בית ברל ועמית מחקר בכיר במכון ון ליר

חוה אלפרן, עובדת סוציאלית, "אל סם", רעננה

קרן בקי, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, אוניברסיטת תל-אביב

ד"ר רחל בר המבורגר, המדענית הראשית של הרשות למלחמה בסמים וממקימי מרכז המידע בתחום הסמים בבית החולים הדסה

ד"ר בל גבריאל-פריד, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל, אוניברסיטת תל-אביב

שלי גפן, עובדת סוציאלית ויועצת חינוכית, רכזת קהילתית של תכניות מניעה, "אל סם", רעננה

ד"ר יעקב הכט, חוקר בתחום התרבות הדיגיטלית, לשעבר – ראש האגף להכשרה ולפיתוח כוח אדם במשרד הרווחה

פרופ' מאיר טייכמן, בית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל והפקולטה למשפטים, אוניברסיטת תל-אביב

פרופ' יוסי טרקל, פרופסור מן המניין, המחלקה לזואולוגיה, הפקולטה למדעי החיים וראש התכנית "חיות וחברה", אוניברסיטת תל-אביב

אלה ליבוביץ, פסיכולוגית קלינית וחינוכית, השירות הפסיכולוגי-ייעוצי

פרופ' פייסל עזאיזה, ראש המרכז היהודי-ערבי וראש התכנית לתואר שני בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת חיפה, חבר המועצה להשכלה גבוהה

ד"ר נטע פלג-אורן, University of Miami, Miller School of Medicine, Department of Epidemiology and Public Health, Florida, USA

ד"ר תמי קידר, מנהלת מקצועית ומדריכה ב"אל סם", רעננה, מרצה בחוג לקרימינולוגיה ואכיפת החוק, מכללת בית ברל

פרופ' גיורא רהב, פרופסור מן המניין בבית הספר לעבודה סוציאלית ע"ש בוב שאפל והחוג לסוציולוגיה, אוניברסיטת תל-אביב

פרופ' שפרה שגיא, ראש המרכז לצמיחה בחינוך, המחלקה לחינוך וראש התכנית לניהול ויישוב סכסוכים, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

מירב שהם, רכזת מחקר במרכז היהודי-ערבי, אוניברסיטת חיפה

ד"ר אסתר שני, הפקולטה למדעי הבריאות והמחלקה לחינוך, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

עמדה ומדיניות

איריס מורדקוביץ, מנהלת השירות להתמכרויות, משרד הרווחה והשירותים החברתיים

חיים מסינג, מנכ"ל הרשות הלאומית למלחמה בסמים ובאלכוהול

סקירת ספרים

ד"ר אמיתי המנחם, פסיכולוג קליני, מרצה בכיר במכללת בית ברל ועורך ראשי של כתב העת "מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית"

פרופ' עמיה ליבליך, המחלקה לפסיכולוגיה, האוניברסיטה העברית בירושלים והמכללה האקדמית תל אביב-יפו ועורכת כתב עת בינלאומי: The Narrative Study of Lives. מספריה האחרונים: "סדר נשים" ו"ילדי כפר עציון"

קול קורא

לפרסום מאמרים בגיליון מיוחד של
מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית

בנושא:

צעירים במסגרות חוץ ביתיות: לקראת היציאה והשנים שאחרי

עורכים-אורחים: **ענת זעירא ורמי בנבנישתי**

בשנים האחרונות ניכר עניין גובר במצבם של מתבגרים הנמצאים במסגרות חוץ ביתיות ובמיוחד בהכנה שלהם לקראת היציאה מהמסגרת, בתהליכי המעבר לקהילה ובמצבם לאחר שבגרו. גיליון מיוחד של **מפגש** אשר יצא לאור במהלך 2008 יוקדש לנושאים אלו.

חוקרים ואנשי שטח בתחומי הרווחה והחינוך העוסקים בהשמה חוץ-ביתית מוזמנים בזאת לשלוח מאמרים מפרי עטם.

בשל לוח הזמנים הקצר, את המאמרים יש לשלוח בדואר אלקטרוני עד ליום 1 במרץ 2008 לשתי הכתובות הבאות:

ענת זעירא – msanatz@mscc.huji.ac.il **מרים גילת** – mgilat@efshar.org.il

לפרטים נוספים ניתן לפנות לד"ר **ענת זעירא**, ביה"ס לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית, האוניברסיטה העברית, הר הצופים, ירושלים 91905. טלפון: 02-5882082.

ניתן גם לפנות ל**מרים גילת**, עמותת "אפשר", ת.ד. 53296 ירושלים 91531.

טלפון: 02-6728905

דבר יושב ראש החברות

הנושא המרכזי של חוברת מס' 26 הוא **התמכרויות**. נושא זה הוא בעל חשיבות ראשונה במעלה, הן מבחינת היחיד והן מבחינת החברה ומסגרותיה השונות – המסגרת החינוכית, מסגרת התעסוקה והמסגרת המשפחתית. בשל כך הולכת וגוברת תשומת הלב החברתית לנסיבות התהוותן של ההתמכרויות השונות, לדרכי הטיפול בהן ולדרכים למניעתן.

המונחים "התמכרות" ו"גמילה" הם כמעט בלתי נפרדים זה מזה בחשיבה בת זמננו. עם זאת, המונח "גמילה" הוא רב-משמעי ומופיע בכתבי הקודש בזיקה לגמילת ילד מיניקה, ככתוב: "ויגדל הילד וייגמל, ויעש אברהם משתה גדול ביום הגמל את יצחק" (בראשית כא, ח).

עצם העובדה שאברהם עשה משתה גדול כאשר נגמל יצחק מראה שמדובר בהתקדמות חשובה בחיי האדם, התקדמות שהיא חלק מתהליכי הפרידה של הילד מהוריו. פרידה זו היא הכרחית על מנת שיפעל ויתפקד באופן עצמאי, ככתוב: "על כן יעזוב איש את אביו ואת אמו ודבק באשתו" (בראשית ב, כד).

במובן הפסיכולוגי, העזיבה את ההורים היא תנאי הכרחי ליצירת מערכת יחסים בוגרת תקינה המבוססת על הדדיות ועצמאות, אולם למונח "גמילה" יש גם משמעות אחרת – לפי תורת ההתפתחות, ישנם שלושה נתיבים עיקריים להתפתחותו של האדם כיצור עצמאי: (1) למידה; (2) גדילה; (3) גמילה (maturation).

הלמידה מבטיחה שינוי מתמיד בכל המערכת התפקודית של האדם. הגדילה מתייחסת למערכות הפיזיולוגיות של האדם, הנקבעות ברובן על ידי המטען הגנטי. המונח "גמילה" בהקשר זה מתייחס להופעתן של פונקציות מרכזיות שאינן פרי למידה, כגון הופעתו של הדיבור – הילד לומד לדבר שפה מסוימת, אך היכולת לדבר היא פרי התפתחות שאינה טעונה למידה.

בניגוד לגמילה כתהליך התפתחותי, שאינו טעון התערבות סביבתית, הגמילה מהתמכרות היא תוצאה של התערבות סביבתית ממוקדת ושיטתית. בדברנו על תופעת ההתמכרות, שהיא בעלת קונוטציות שליליות ביותר, אין ספק שעדיף להשקיע את מרב המאמצים למניעת התופעה, ולהתייחס אל הגמילה כאל אמצעי טיפולי לאותם יחידים אשר מסיבה זו או אחרת לא הצלחנו למנוע את ההתמכרותם לחומרים, כגון: סיגריות, סמים ואלכוהול, הימורים וכדומה.

חוברת זו לא נועדה להציע לקורא או למטפל מרשמים לעשייה, אלא להגביר את התובנה בנוגע לתופעות עצמן ולהגביר את מודעות החברה ומוסדותיה לסכנות שבהתמכרות. זאת על מנת שאכן תינקטנה הפעולות הדרושות, הן למניעת או

הפחתת ההתמכרות והן לטיפול השיטתי והיעיל בסובלים ממנה, טיפול הנדרש לא רק להצלת חייהם של המתמכרים, אלא גם לשיפור פני החברה כולה. אנו מקווים שחברת זו אכן תשיג את מטרותיה, ואם על ידי כך יינצלו אפילו מעטים מתוצאותיה השליליות של ההתמכרות – והיה זה שכרנו.

פרופ' יעקב רנד
יו"ר המערכת

קול קורא

לפרסום מאמרים בגיליון מיוחד של
מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית

בני נוער מתמודדים עם מצבי לחץ במציאות הישראלית המשתנה

עורכת-אורחת: **פרופ' שפרה שגיא**

אנו מזמינים את קהל הקוראים והכותבים לשלוח מאמרים עיוניים, מחקרים עדכניים ומאמרים יישומיים, העוסקים בבני נוער אשר מתמודדים עם מצבי לחץ במציאות הישראלית: האינתיפאדה ואירועי הטרור, מלחמת לבנון השנייה, ההתנתקות מגוש קטיף, נפילת הקסאמים בשדרות.

לקבלת מידע נוסף, יש לפנות לעורכת-האורחת של גיליון מיוחד זה או לרכזת המערכת:

פרופ' שפרה שגיא, ראש התכנית לניהול ויישוב סכסוכים, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, ת"ד 653, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב, באר שבע 84105. טל' 08-6469148
דוא"ל shifra@bgu.ac.il

מרים גילת, עמותת "אפשר", ת"ד 53296 ירושלים 91531 טל' 02-6728905
דוא"ל mgilat@efshar.org.il

את המאמרים יש לשלוח בשלושה עותקים, על פי ההנחיות למחברים המתפרסמות בכתב העת. במקביל יש להעביר את המאמר בדואר אלקטרוני לפרופ' שפרה שגיא. מאמרים ניתן לשלוח גם למרים גילת.

מועד אחרון להגשת המאמרים: יוני 2008. הגיליון המיוחד מתוכנן להתפרסם בשנת 2008.

דבר העורך

הגיליון הנוכחי המוגש לכם בזאת דן בנושא חשוב וכאוב – **התנהגויות סיכון ממכרות: סמים, אלכוהול, הימורים וגלישה באינטרנט בקרב ילדים ובני נוער**. בחברה הישראלית השסועה ורווית המצוקות ועם זאת – המוחצנת, המתירנית והמכורה לריגושים, משמשים הסמים, האלכוהול וההימורים לבני נוער מקום מפלט ונתיב של הנאה מדומה.

העורך האורח של חוברת זו הוא **פרופ' מאיר טייכמן**, חבר המערכת המייעצת שלנו, שיתאר בהמשך את מבנה הגיליון, תפיסתו ותכניו.

השקה חגיגית של הגיליון תתקיים במהלך שנת 2008, בבית הספר לעבודה סוציאלית באוניברסיטת תל-אביב, כחלק מערב לכבודו של פרופ' טייכמן, עם פרישתו.

בסופו של הגיליון שתי סקירות ספרים:

פרופ' עמיה ליבליך סוקרת את ספרם החשוב של ד"ר שמחה שלסקי וד"ר ברכה אלפרט "דרכים בכתבת מחקר איכותני – מפירוק המציאות להבנייתה כטקסט". החקירה האיכותנית תופסת מקום נרחב ומשמעותי בעולם המחקרי. השפעתה והרלוונטיות שלה מוכחים יותר ויותר בשיח, בבחינה ובעשייה החברתיים.

ספרו של ד"ר גד יאיר, "מחוויית מפתח לנקודות מפנה: על עוצמת ההשפעה החינוכית", נסקר על ידי חשיבות מיוחדת יש לספר זה על רקע המשבר במערכת החינוך וההתגייסות החברתית הרחבה לשיפור מעמדם של המורה וההוראה בארץ. המחבר פורש בפנינו משנה ייחודית ושונה מהחשיבה החינוכית השגרתית.

אנו שמחים לבשר על הצטרפותו של **פרופ' עליאן אלקרינאוי** למערכת המייעצת של כתב העת.

פרופ' אלקרינאוי הוא ראש המחלקה לעבודה סוציאלית באוניברסיטת בן-גוריון בנגב. תחומי מחקריו כוללים, בין היתר, בריאות נפש רב-תרבותית ועבודה סוציאלית עם אוכלוסיות ילידים. בין השאר ערך מחקרים בישראל, בקנדה ובמדינות ערביות. לאחרונה סיים כתיבת ספר בנושא אתנו-פסיכיאטריה והשתתף בעריכת ספר בנושא עבודה סוציאלית רב-תרבותית בקנדה, "עבודה עם מגוון קהילות אתנו-גזעיות", שפורסם על ידי הוצאת אוניברסיטת אוקספורד. בימים אלו עובד פרופ' אלקרינאוי על שני ספרים, "אסלם ועבודה סוציאלית", אשר יוצא לאור על ידי הוצאת אוניברסיטת קולומביה, וכן "רווחה סוציאלית עם הבדואים-ערבים", בהוצאת אוניברסיטת אמריקה. מאמריו מהתקופה האחרונה פורסמו ועתידים להתפרסם בפורומים מקצועיים רבים ובכתבי העת הבאים: *American Journal of Orthopsychiatry*, *British Journal of Social Work*, *Child Abuse and Neglect*, *Current Opinion in Psychiatry*, *Family Process*, *The Journal of Comparative Family Studies*, *Social Psychiatry*.

אנו משוכנעים שתרומתו של פרופ' אלקרינאוי, במיוחד בדיון הרב-תרבותי המתנהל מעל דפי כתב העת, תהיה רבה ומשמעותית.

בחודש דצמבר שנה זו, התקיים באוניברסיטה העברית יום עיון בנושא: **"המעבר לבגרות של צעירים בסיכון – צעירים בהשמה חוץ ביתית – לקראת היציאה והשנים שאחרי: מחקר, מבט בין-לאומי, שירותים ועיצוב מדיניות"**. מרצי יום העיון פרשו לראשונה באופן נרחב את תמונת מצבם של צעירים בוגרי מסגרות השמה בארץ, תמונה המבוססת על מחקרים ראשונים שנערכו בנושא, ומרצה אורחת מחו"ל תיארה תמונת מצב בעולם. יום העיון היה חשוב ועשיר בנושאים ותכנים, ואנו מקווים שהכוחות המשותפים שסייעו לקיומו יובילו את הטיפול באוכלוסייה זו ויקדמוהו.

היזמה לקיומו של יום העיון הייתה פרי חשיבה משותפת של פרופ' רמי בנבנישתי וד"ר ענת זעירא מקבוצת המחקר של בריאות הנפש ורווחה של ילדים ובני נוער, הפועלת מטעם בית הספר לעבודה סוציאלית ולרווחה חברתית של האוניברסיטה העברית, ושל בנימין גדליהו, מנכ"ל העמותה שלנו, עמותת "אפשר" שעוסקת בפיתוח שירותי רווחה וחינוך, מרים גילת, רכזת "מפגש" ואנוכי. תודה מיוחדת שלוחה לענת ולמרים, שטרחו על ההפקה בפועל של יום העיון ועל בניית התכנית שלו, פעילויות שהיו כרוכות בגיוס שותפים ובארגון ותיאום מורכבים.

בהמשך ליום העיון, עומד לצאת לאור בשנת 2008 גיליון ייחודי של "מפגש" שיעסוק כולו בנושאי יום העיון, והוא יתווסף לשני הגיליונות הקבועים שמוציאה העמותה מדי שנה בשנה.

השילוב בין ימי עיון, פעילויות חברתיות והוצאה לאור של פרסומים מקצועיים הוא אבן יסוד במדיניות העמותה ובפעילותה, ואני מנצל בשמחה הזדמנות זו על מנת לתאר בפני הקוראים בהרחבת-מה את תפיסתה של העמותה, את מטרותיה ואת רוחב היריעה של עשייתה.

עמותת "אפשר" הוקמה בשנת תשמ"א (1981) על ידי ידידים ובוגרים של המדרשה להכשרת עובדים חינוכיים-סוציאליים שבמשרד הרווחה, במטרה לחזק ולמסד את העיון ואת העשייה בשדה העבודה החינוכית-סוציאלית בישראל.

העבודה חינוכית-סוציאלית עוסקת בטיפול ובשיקום של אוכלוסיות חריגות ובעלות קשיי הסתגלות, הן בפנימיות והן במסגרות קהילתיות פתוחות. העובדים החינוכיים-סוציאליים משלבים בעבודתם החינוכית והשיקומית שיטות ויסודות מתחומי החינוך, הטיפול, החברה והעבודה הסוציאלית.

מטרות העמותה

- ♦ לקדם ולבסס את המעמד המקצועי והציבורי של העובד החינוכי-סוציאלי.
- ♦ ליזום, ולהפעיל פרויקטים בנושאים הקשורים לעבודה החינוכית-סוציאלית.

- ♦ לאגד ארגונים, מוסדות ויחידים הפועלים בשדה העבודה החינוכית-סוציאלית.
- ♦ ליזום ולקדם פרויקטים בתחומי ההתמכרויות וילדים ונוער בסיכון.

פעילות העמותה

- ♦ מכהנת כסניף הישראלי של הארגון הבין-לאומי לעובדים חינוכיים-סוציאליים
AIEJI – International Association of Social Educators
- ♦ מקיימת שולחנות דיון, כנסים והשתלמויות.
- ♦ מוציאה לאור פרסומים מקצועיים:
- כתב העת "מפגש לעבודה חינוכית-סוציאלית"
- "אפשר" – ביטאון לעובד החינוכי-סוציאלי
- שולחנות דיון – סיכומי ימי עיון.
- ♦ מפעילה מרכז תקשורת.
- ♦ עורכת ומפרסמת מחקרים בתחום העבודה החינוכית-סוציאלית.
- ♦ מציעה מלגות לסיוע במימון מחקרים (אמפיריים, עיוניים, איכותניים ומחקרי פעולה).

פרויקטים בניהול ובהפעלת העמותה

תכניות לילדים ונוער בסיכון ומשפחותיהם

- ♦ תכניות תעסוקה לצעירים, לנוער מנותק, לנערות במצוקה ולנגמלים מסמים.
- ♦ תכניות טיפול והגנה (מרכזי הגנה) לילדים נפגעי תקיפה והתעללות מינית.
- ♦ תכניות טיפול לילדים בסיכון במגזר הערבי והבדואי.

תכניות היחידה לטיפול בנפגעי אלכוהול והימורים

- ♦ מרכזי טיפול בכל רחבי הארץ המיועדים לנפגעי אלכוהול והימורים ולמשפחותיהם.
- ♦ תכניות מניעה לבני נוער.
- ♦ תכניות הסברה לצוותי חינוך וטיפול.
- ♦ "קו חם" לנפגעי הימורים.
- ♦ מוציאה לאור פרסומים:
- ביטאון "הכול על אלכוהול"
- ספרות מקצועית
- עלוני הסברה.

אני מאחל לקוראינו קריאה מרתקת ומהנה.

ד"ר אמיתי המנחם

העורך הראשי